

Проф. др ЈЕЛЕНА ДАНИЛОВИЋ

РАД ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА И КОНСТАНТИНА ЈИРЕЧЕКА НА ОБЈАВЉИВАЊУ ДУБРОВАЧКОГ СТАТУТА

За прво издање Дубровачког статута из 1272. године, које су приредили Валтазар Богишић и Константин Јиречек и објавили 1904. године, може се с правом рећи, да је урађено беспрекорно.¹ Текст статута објављен је према најстаријем сачуваном рукопису рецензије В, а разлике међу сачуваним рукописима осталих рецензија саопштене су у примедбама уз сваку главу. Објављене су и све накнадно донете измене и допуне Статута. Да би се добила целина дубровачке легислативе тога доба, објављени су и сви закони донети пре Статута до којих су издавачи могли да дођу.

Од велике вредности за науку данас је обиман предговор /60 страна/, писан, као и свака реч у овој књизи, на латинском језику. То је само *делимично уобичајени предговор, а у свом већем делу то је сажетиа студија о дубровачком праву*, која се ни данас не може мимоћи при истраживању било ког питања из дубровачке прошлости. Она *садржи библиографске податке* и преглед свих извора дубровачког права до деветнаестог века, затим анализу одредаба Статута и њихов однос према обичајном праву, као и упоредноправна истраживања њихове генезе. *Део предговора посвећен је дубровачким ренесансним правницима Фрањи Гундулићу и Симону Бенешућу*. О Фрањи Гундулићу се до тада мало знало и део о њему писан је на основу проучавања архивске грађе. Описан је његов живот у појединостима и приказани су његови радови, од којих је већина и објављена у прилозима ове књиге. За науку и

¹ V. Bogišić et C. Jireček, Liber Statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272, Zagrabiae MCMIV.

проучавање Дубровачког статута данас од посебне су вредности његова *Summa* на верзију Е Статута, писана класичним латинским језиком, концизно и јасно и тиме олакшавају разумевање текста, јер је Статут писан средњовековном латинштином, уз примесе наших и неких грчких речи. Други правник коме Богишић посвећује пажњу у том делу предговора је Симон Бенешки, чије је дело "De origine iuris et magistratum qui praesunt reipublicae Ragusinae" вероватно инспирисано Помпонијевим фрагментом у Јустинијановим Дигестима (D, 1,2,2).

И према насловној страни овог издања Дубровачког статута, и на основу изричитих Богишићевих казивања у предговору и на почетку VII главе Статута, јасно је да су Богишић и Јиречек били равноправни коаутори овог дела, да је издање, дакле, резултат њиховог заједничког рада и да се доприноси сваког од њих не могу одвајати и посебно ценити. То је и у литератури уопште прихваћено. Међутим, недовољно је истражено питање, како је текла њихова сарадња у овом послу и на који начин је овај напоран рад био између њих подељен. Богишић је био носилац пројекта, ЈАЗУ је само са њиме склопила уговор, а Јиречека је одредила да му помаже у раду. Ми смо желели да ту сарадњу подробније испитамо, и то на основу дугогодишње преписке коју су водили поводом издавања Статута. Тиме ћемо можда допринети и бољем сагледавању начина рада ова два великана наше правне историје. Преписка је сачувана у Богишићевом Архиву у Цавтату.

I

1. Први контакт између В. Богишића и К. Јиречека успостављен је више од двадесет година пре него што су почели да сарађују на припремању и штампању овог издања Дубровачког статута. Још 1879. године тада млади Јиречек написао је једно писмо Богишићу². Валтазар Богишић је тада већ био научник светског глада, радио је на проучавању обичајног права и прикупљању извора, и, посебно, на изради Општег Имовинског Законика за Црну Гору. Његово стално боравање већ је био Париз, али је путовао веома често. Пажњу научне јавности били су привукли и његови радови из области правне историје, која је била његово животно опредељење. Иза себе је тада већ имао неколико радова на основу којих га можемо сматрати једним од утемељивача ове научне дисциплине у нас.³ Од ране младости занимала га је

² Збирке Валтазара Богишића, Цавтат, Архив Богишића, VIII а - Преписка К. Јиречек-В. Богишић (укупно 212 Јиречекових писама и 3 Богишићева), у даљем; Преписка Ј/В.

³ Своје теоријске погледе на историју права изложио је Богишић у неколико радова, а посебно у предговору књиге "Грађа у одговорима из различитих крајева словенског југа", Загреб, 1874. О историји словенских права в. "О научној разработ-

посебно историја дубровачког права и као релативно млад научни радник објавио је запажену расправу о дубровачком породичном праву, а нешто доцније и о одредбама Дубровачког статута о станку⁴. Поред тога, Богишић је стално прикупљао, преписивао и давао да се преписују извори за правну историју наших крајева, скоро исто онако неуморно и истрајно као што је прикупљао и обичаје и обичајно право.⁵

Константин Жиречек је те, 1879. године био скроман млад доцент у Прагу. У том првом писму, да би се представио Богишићу, позива се на свог оца. Из периода од наредних девет година сачувана су само два писма, а четврто, из 1888. чини нам се значајним због тога, што Жиречек, после честитања Богишићу на избору у француски Институт у Паризу и на издавању Општег Имовинског Законика за Црну Гору, додаје: "Када ћете издати *Statuta Ragusina*."?⁶ До краја stoleћа преписка је и даље ретка. Сачувано је око петнаест писама и карата из којих се види да је Жиречек чинио Богишићу разне ситније услуге, што је вероватно било узајамно, али се друга страна не види. Тако Жиречек шаље Богишићу стручне часописе, пружа податке о Словацима, о прошлости Цавтата и виноградима које је ту имао српски краљ, објашњава реч аптаги.⁷ Ова последња деценија прошлог века је, међутим, и период Жиречековог успона и научне афирмације. Он постаје познат историчар, професор Универзитета у Бечу и члан Бечке краљевске и царске академије наука. Изгледа да су се тих последњих година Богишић и Жиречек и лично суретали; у једном писму Жиречек помиње рукописе које је видео код Богишића у Паризу.⁸ Однос, који је првобитно одисао поштовањем ђака према великом учитељу, прерастао је постепено у однос старијег и млађег пријатеља, пун узајамног уважавања и поштовања.

ке историји славјанског права", "Зарја", С. Петербург, април 1870. Из тих раних година су му и познати радови "Писани закони на словенском југу. I. Закони издани највишом законодавном влашћу у самосталним државама", Загреб, 1872. и "Разбор сочињенија Н.А. Попова: Русија и Србија", С. Петербург, 1872. који је награђен.

⁴ "Главније црте писаног обитељског права у старом Дубровнику", Рад ЈАЗУ бр. 5, Загреб, 1868. стр. 123-149 и "Stanak - Stanicum - nach dem Rectsstatute der Republik Ragusa vom Jahr 1272., Archiv für Slavische Philologie, Berlin, 1877, стр. 570-593 и исте године у Гласнику Српског ученог друштва, Београд.

⁵ Познато је да је на својим честим путовањима прикупљао не само обичаје, већ и правне изворе, припремајући своја предавања на Универзитету у Одеси. Дуже је путовао само да би откривао и проучавао правне изворе. Резултати тог путовања објављени су у раду "Отчет ордин. професорја Богишића о заграничној иво Командировке", Одеса, 1870.

⁶ Преписка Ј/Б. писмо бр. 4 од 19 маја 1888.

⁷ Преписка Ј/Б. писма под бр. 5-17.

⁸ Преписка Ј/Б. писмо бр. 18.

2. Из таквог односа поникла је у другој половини 1900. године њихова одлука да заједно раде на издавању Дубровачког статута.

Богишић је деценијама желео да објави Дубровачки статут, чије је рукописе проучавао још као младић у Дубровнику, а затим као млад научни радник у архивама у Бечу, Загребу, Задру и по приватним библиотекама дубровачких породица.⁹ Он је рукописе класификовао на редукције А до Е и описао их у својој књизи "Писани закони на словенском југу", тако да је тај за публикување Статута важан претходни посао био готово већ почетком седамдесетих година. Не може се утврдити када је дао да му се препишу рукописи редакција В и С из архива Окружног суда у Дубровнику, нити када је набављао поједине рукописе доцнијих редакција, али је сигурно да је имао и преписе и рукописе у својој библиотеци у Паризу крајем осамдесетих година.¹⁰

У пролеће 1891. Богишић је посредством Косте Војновића водио разговоре са ЈАЗУ о штампању Дубровачког статута. Изгледа да је добио неку вест да Академија намерава да га објави, па је писао о томе Кости Војновићу, који му одговара да га председник Академије Рачки поздравља и поручује да Академија није још никоме понудила тај посао, јер сматра да је он најпозванији; очекују да им да своје услове и предлоге, па тек ако он ни у року од три године не понуди готов текст за штампање, тражиће другог едитора.¹¹ Коста Војновић, који је тада намеравао да због пензионисања напусти Загреб, пожурје Богишића да одговори: "Бићеш примио мој лист у одговору твоме о издавању статута Дубровачког. Желио би ту ствар уредити са Академијом докле само још овде."¹²

Богишић је одговори после месец дана да би се примио издавања Статута, и то "не одвећ драге воље", "под увјетима које овде начелно цртам".^{12a} Ти услови били су: /1/ три године времена; /2/ да се књига

⁹ О утицају Ника Великог Пуцића на младог Богишића и о његовим настојањима да Богишића усмери на изучавање дубровачке правне прошлости, упореди: Бранислав Недељковић, *Liber Viridis*, Београд, 1984. стр. VIII и IX.

¹⁰ Из писма Косте Војновића од 3. децембра 1891, који му тражи податке о 58. глави VIII књиге Статута, види се да је Богишић тада имао рукописе све четири редакције (В, С, Д и Е). То посебно показује и Богишићева белешка на полеђини писма. Богишићев Архив у Цавтату, преписка са Костом Војновићем, писмо бр. 98.

¹¹ Војновић/Богишићу, писмо бр. 141 без датума, при крају фасцикле. Да се ради заиста о писму чији одговор Војновић пожурје 1. априла 1891. види се из садржаја. Осим тога, у писму од 12. маја Богишић се позива на податке које му је Војновић послао "пре неколико недеља", што се потпуно подудара са временским редоследом Војновићевих писама - в. наредне примедбе и текст.

¹² Војновић/Богишић писмо бр. 90 од 1. априла 1891.

^{12a} Писмо Богишића Војновићу од 12. маја 1891. у Богишићевом архиву у Цавтату под V-Дубровачки статут. Оловком преписано Богишићевим рукописом писмо се налази и у фасцикли преписке са К. Војновићем као последњи документ.

штампа у серији "Monumenta historico-iuridica" са именом издавача и онога још кога он наведе; /3/ да се штампа у Паризу или другом месту "под мојим досјегом"; /4/ предговор, белешке и ноте биће штампане "онако како ја нађем за добро" и то на латинском; /5/ да му Академија пошаље два рукописа из Окружног суда у Дубровнику, јер ће се коректуре прегледати са оригинала; /6/ да му се одреди највећи могући хонорар; /7/ да се одреди и хонорар од табака ономе "ко ће обавити материјални посао, на пример правити индексе и колационирати текстове са оригиналним рукописима под мојим надзором" и /8/ "гарантија" да ће се све предвиђено и остварити. Као што се види, Богишић је већ тада имао јасну концепцију како о будућем издању тако и о начину рада, и он од те концепције није одступао ни десет година касније, када је коначно почео да ради на објављивању Статута.

Одговор Академији је услиједио веома брзо. После недељу дана, 19. маја, Војновић му пише да је Академија у начелу прихватила скоро све услове, али мора да штампа у Загребу и не зна како ће набавити рукописе из Дубровника; као гаранција биће склопљен уговор, али тек када добију готов текст рукописа "за непрекидно штампање"¹³. Богишићев одговор је био, очигледно, негативан. Војновић му 26. јуна пише да је "јуридичко-исторички одјел Академије држао сједницу у којој сам приобћихо што си му ти писао гледе статута Дубровачког" и "сви жале што одклањаш тај посао."¹⁴

То лето и јесен Војновић је провео у Француској, па је свраћао и у Париз и становао у стану одсутног Богишића¹⁵. О Статуту је реч тек у два писма из децембра те године, која откривају Војновићеву искрену жељу да Богишић изда Дубровачки статут. Он му 4. децембра јавља да је писао Рачкоме да "не фали за издавање Дубровачког статута ништа друго него увод", а Рачки је одговорио нека само Богишић рукопис "за непрекидно штампање зготови, а све ће бити касније"¹⁶. У другом писму Војновић обавештава Богишића да је постављен за тајника Академије, наговара га да настави преговоре са Академијом и обећава да ће приволети Академију "да ствар испадне по твојој жељи".¹⁷ Настојања Војновићева остала су без успеха, у њиховој се кореспонденцији више не спомиње Статут, а од пролећа 1892. договарају се о штампању писа-

¹³ Преписка Војновић/Богишић писмо бр. 91. Рачки инсистира на року, који треба да одреди Богишић и у коме ће у Загреб бити послат рукопис "druckfertig" - готов за штампање, и то цео. За Богишића је вероватно било увредљиво и то што му Војновић пише да уколико се не погоди с Академијом може "тискати а parte", дакле на свој трошак и ризик.

¹⁴ Преписка Војновић/Богишић, писмо бр. 92.

¹⁵ Преписка В./Б. писма и карте под бр. 93/97.

¹⁶ Преписка В./Б. писмо број 99.

¹⁷ Преписка В./Б. писмо бр. 100 од 11. децембра 1891.

ма Стефана Градића, која су, као што је познато, издата тек после Богишићеве смрти.¹⁸

Годину дана касније Богишић је објавио у Паризу расправу о Дубровачком статуту, у којој је описао рукописе и анализирао његову садржину уз упоредно-правне осврте¹⁹. После смрти Рачкога (1849) Богишићеви односи са ЈАЗУ постали су до те мере лоши, да више није долазило у обзир да било шта објави у њеним издањима. У јулу 1900. Богишић пише Јиречку: "Послије смрти Рачкога ушла је у Академију политика и шовинизам и ја сам престао бити са њима у дописивању".²⁰

ЈАЗУ, међутим, није одустала од намере да штампа Дубровачки статут, па је 26. маја 1900. донета одлука да се замоли Јиречек да припреми то издање. Препис писма Академије Јиречек је 16. јуна послао Богишићу и питао га да ли је он, који "одмнога година" има спреман Дубровачки статут за објављивање, одустао од тог задатка. Јиречек даље каже да га је писмо довело у неприлике, да ће он позив свакако одбити, али моли Богишића да га не остави без одговора.²¹ О садржини свог одговора Академији Јиречек је обавестио Богишића месец дана касније. Он је у опширном писму Академији скренуо пажњу на Богишићеве радове о Дубровачком статуту, на рукопис припремљен за штампу који је он сам видео и због тога упућује Академију да замоли Богишића да он буде едитор, а Јиречек је са своје стране спреман да Богишићу помогне "читањем, коректуром, састављањем казала ... и на други начин."²²

После девет година посредством Јиречека обновљени су преговори између ЈАЗУ и Богишића о штампању Дубровачког статута. Прва наредна вест налази се тек у писму од 30. новембра у коме Јиречек јавља да је примио два Богишићева писма и да се радује што је одлучио да изда Статут, али да он сам није добио никаква обавештења од Академије.²³ Изгледа да је Богишић о својој одлуци обавестио прво Јиречека.

¹⁸ Преписка В./Б. писма бр. 106 и 107. Богишићев препис је допунио и приредио за штампање Dr. Dj. Körbler: *Abatis Stephani Gradii Ragusini ad Consilium Rogatorum rei publicae Ragusinae epistolae scriptae / Ab anno 1667 usque ad mortem Gradii*, Загреб 1915.

¹⁹ *Le Statut de Raguse, Codification inédite du XIIIe siècle, Nouvelle Revue historique de droit français et étranger*", 17, Paris, 1893.

²⁰ Писмо В. Богишића К. Јиречку од 17. јула 1900. Архив К. Јиречека у Софији. Фотокопију документа добили смо љубазношћу научног савјетника у Историјском институту у Београду колеге др Н. Синдика

²¹ Преписка Ј./Б. писмо бр. 18 од 16. јуна 1900.

²² Преписка Ј./Б. писмо бр. 19 од 12. јула 1900. Јиречек подвлачи своју жељу да "тај важни споменик већ једном изађе из штампе".

²³ Преписка Ј./Б. писмо бр. 21. Јиречек потврђује пријем Богишићевих писама од 23. и 28. новембра. У њима је Богишић већ давао одређене предлоге у вези са њиховом будућом сарадњом. Јиречек у продужетку свог писма већ расправља о рукописима и завршава да ће се о свему даље договорити усмено или писмено.

Јер у то време са Академијом још води преписку о условима под којима би био вољан да приреди то издање. На његово писмо од 8. 12. одговара му Смичиклас тек 21. 12. 1900. и даје му податке о висини хонорара који Академија може да плати, о броју примерака које бесплатно добијају аутори, о серији у којој треба да буде објављен Статут и изражава жељу да књига изађе из штампе већ у лето 1901. године.²⁴ Тек 12. јануара 1901. пише Смичиклас Богишићу да их све веома радује што је коначно донео одлуку да у њиховом издању штампа Дубровачки статут.²⁵

Богишић није закључио никакав посебан уговор с Академијом. И после престанка да приреди издање Статута Богишић и даље води преписку са Смичикласом, сада већ предсједником ЈАЗУ, о питањима која се иначе нормално регулишу уговором²⁶, а висина хонорара за његов рад утврђена је тек 1904. године.²⁷ Већина услова која је Богишић постављао и остваривао у преписци са Смичикласом, било одмах било *via facti*, доцније, исти су као и овде већ наведени услови из 1891. године. Једино се Богишић помирио са чињеницом да се књига мора штампати у Загребу, а не у Паризу, како је он желео и како је штампан Имовински законик за Црну Гору.

Јиречек је одбијањем понуде који му је учинила Академија доказао своју научну објективност и пријатељско поштовање које је гајио према Богишићу. И поред тога што је изјавио да је спреман да учествује у раду на објављивању Статута, Академија му, по свему судећи, уопште није одговорила на његово писмо.²⁸ Он ни после тога није са њом ништа

²⁴ Богишићев Архив у Цавтату, збирка VIII, Преписка Т. Смичиклас - В. Богишић, писмо бр. 11. У писму се Смичиклас извињава што одговара са закашњењем, до кога је дошло због тога што је првобитно требало неко други да одговори. Јавља да је изабран за председника Академије и моли Богишића да одмах одговори, а он ће одмах затим све уредити за штампање да отпочне што пре.

²⁵ Преписка Смичиклас-Богишић, писмо бр. 12. Из Смичикласових писама се види да је заиста желио да Богишићу изађе у сусрет што више и да са своје стране помогне да Статут буде у што краћем року објављен.

²⁶ Преписка Смичиклас - Богишић, писмо бр. 13 без датума и бр. 14 од 8. марта 1901. И даље је реч о хонорару, о ауторским примерцима, о рукописима које му Академија може ставити на располагање.

²⁷ Преписка Ј./Б. писмо бр. 166 од 16. јуна 1904. Јиречек јавља да је "на скупној сједници од 8 свибња" одлучено да се на име хонорара исплати 60 круна по табаку и да то "господа редактори само поделе".

²⁸ У Богишићевом Архиву нисмо нашли документ на коме би, као 1891. године, били набројани услови које је сада постављао, али се из неких писама и из целог тока рада на приређивању издања види, да није одступао од раније постављених. Сада је Академија била предусретљивија. Рукописе из Дубровника је одмах успела да добије и да пошаље Јиречеку. Нису инсистирали да се одмах пошаље цео рукопис "коначно приговорљен за штампу" као што је то чинио Рачки, који је имао искуства са ранијим Богишићевим рукописима. Друге захтјеве испунили су доцније: слобода уређивања издања, латински језик свуда, па и у предговору, максимални могући хонорар.

уговорио у вези са радом на издавању Дубровачког статута. Скоро четири године доцније, када је тај посао био већ при крају, он се жали Богишићу: "... ја нисам из почетка са Академијом ништа договорио. Ако ми место хонорара пошаљу само адресу, писану или цртану на лијепој хартији ... не могу ништа рећи."²⁹ Међутим, Академија се од самог почетка понаша према Јиречеку као према Богишићевом сараднику и већ му у јануару 1901. године шаље своје рукописе Дубровачког статута. Он је одмах преузео кореспонденцију са штампаријом, а временом и с Академијом³⁰, што показује с једне стране да га је Академија *via fasti* прихватила као сарадника у издавачком послу, а са друге стране одражава Јиречекову жељу да Богишића ослободи сваког посла који није научни рад.

3. С обзиром на околност да је Богишић већ имао текст Статута припремљен за штампу и да је обавио многе радње које претходе издавању, изгледало је првобитно да ће Јиречекова улога бити сведена на послове техничке природе, што је он у поменутом писму Академији и наговестио. Међутим, Богишић је од самог почетка у њему гледао не помоћника, већ равноправног сарадника са којим ће заједнички одлучивати о многим питањима која се намећу у току издавачког рада. Осим тога, Богишић је замислио, а Јиречек одмах прихватио, да се издање неће свести на штампање текста Статута, већ га треба обогатити одређеним бројем прилога, тако да је посао био много тежи и обимнији него што се то у почетку чинило. Они, очигледно, у почетку нису ни имали јасну представу о многим питањима, па ни о томе шта ће све ући у књигу, тако да је једна од значајних карактеристика њихове сарадње управо то стално договарање и доношење одлука *ad hoc* током све четири године колико је трајало штампање књиге. То је, наравно, имало за последицу да су у Академији повремено изражавали незадовољство због нових захтева који су отежавали рад у штампарији; тако у јануару 1904. године Јиречек пише Богишићу да му се није допало Смичикласово "цвиљење да је књига већа него што је мислио"³¹.

Може се рећи да су договори почели чим се Богишић одлучио да прихвати понуду Академије да изда Дубровачки статут. У поменутом писму, у коме Јиречек изражава своје задовољство том одлуком, он

²⁹ Преписка Ј./Б. писмо бр. 72 од 3. јануара 1903. - али је очигледно да се Јиречек забунио и да је писано јануара 1904. јер је у писму даље реч о коректурама табака 26. и 27, а децембра 1902. и јануара 1903. вршене су коректуре табака 5 и 6.

³⁰ Од јесени 1901. па до краја њихове сарадње на издавању Статута Јиречек повремено обавештава о писмима које је слао или која је добијао од ЈАЗУ. Изгледа да је Богишић и даље био љут на Академију - или се поново наљутио - јер му Смичиклас 24. октобра 1901. пише: "... што сам Вас увредио?" и моли га за одговор. Преписка Смичиклас / Богишић, писмо бр. 18. После тога су Смичикласова писма ретка и мање љубазна.

³¹ Преписка Ј./Б. писмо бр. 72 од 3. јануара 1904 / в. примедбу горе под бр. 29.

одмах прелази на конкретне предлоге у вези са будућим радом³². Спремајући се за пут у Беч, Богишић је у Паризу 9. II 1901. саставио белешку о "будућим рјешењима у послу", а 18. фебруара другу, у којој констатује да су приликом сусрета са Јиречеком у Бечу "сва горња питања била решена"³³. Међутим, од неких тада усвојених решења они су доцније одустајали, а осим тога тада нису били још ни сагледали који ће им све проблеми и питања у будућности постављати. Део текста Статута је већ био у штампи када Јиречек у свом писму од 8. јуна 1901, потврђујући оно што је раније договорено и одговарајући на нека Богишићева питања,³⁴ изјављује да је темељ текста рукопис В, да ће се евентуалне грешке писара исправљати према рукопису С³⁵ и поставља низ правила којих ће се придржавати у вези са ортографијом, интерпункцијом, распоредом нота и одређивањем алинеа - значи тек тада утврђује неке основне принципе и правила која су морала бити утврђена пре него што је рукопис предат у штампу.

Временом ће при договарањима не ретко преовлађивати и Јиречекова мишљења, и он ће временом преузимати све више иницијативе и све већи део послова, тако да је ускоро и његов удео у издавачком послу постао стваралачки.

Жеља и напори да издање Статута буде што савршеније³⁶ и постепена разрада основне концепције и многих појединачних решења су један од узрока што је штампање трајало неуобичајено дуго. Смичикласова намера да књига изађе из штампе већ и лето 1901. била је не-реална³⁷, али се штампање одужило много више него што су то Богишић и Јиречек предвиђали.³⁸ Разлоге треба тражити и у разним другим суб-

³² Преписка Ј./Б. писмо бр. 21.

³³ Богишићев Архив, Цватат, фонд V (Дубровачки статут/, фасцикла 2, прва два документа: Париз, 9. II. 1901 и (ћирилицом), Беч, 18. фебруара 1901.

³⁴ Преписка Ј./Б. бр. 35.

³⁵ Тих исправки било је доста и они на грешке писара указују у примедбама обично са "sic!" Наводимо неколико примера: примедба 6 уз гл. 62 књ. VII; прим. 3 уз гл. 66 књ. VII; у књизи V глава 21, прим. 3, гл. 22 прим. 1, глава 29, прим. 9, глава 30, примедба 18 итд.

³⁶ То се види, поред осталог, и из тога што су ревизионе коректуре како текста Статута тако и примедба и прилога, вршили према оригиналним рукописима. Јиречек је у писму од 30. новембра 1900. предложио да би "надаље... требало сравнити поједине главе са самим закључцима Великог вијећа у протоколима после 1.300 год. докле су сачувани" /писмо бр. 21/. Из доступног нам материјала не може се утврдити да ли су тако и поступили.

³⁷ Преписка Смичиклас / Богишић, писмо бр. 11: "Ако не буде запрека биће одштампан до јула 1901."

³⁸ Богишић је 1891. у преговорима с Академијом предвиђао рок од 3 године. Сада нису помињали тако дуг рок, мада Јиречек 8. јуна 1901. пише да не треба журити (писмо бр. 35), а 26. октобра те године јавља да је писао Смичикласу нека Статут остане за 1903. годину (Ј./Б. бр. 40). При крају су и они изгубили стрпљење, па 6. новембра 1903. Јиречек пише Богишићу: "Имате право, треба да се овога врага ослободимо што прије!" (писмо 123).

јективним и објективним околностима, при чему треба имати у виду и то да је Богишић живео у Паризу, Јиречек у Бечу, а књига се штампала под окриљем ЈАЗУ у Загребу, тако да четири године и нису биле претерано дуг период.

II

4. За Богишићев и Јиречеков рад на издавању Дубровачког статута карактеристично је то што су стално користили већи број рукописа. Да би се разлике између рукописа В, који је као најближи оригиналу приређен за штампу, и осталих рукописа могла да искаже у виду примедби, они су морали да користе бар по један рукопис сваке редакције. Осим тога, из рукописа С преписане су и објављене касније измене и допуне Статута и исправљене су грешке писара рукописа В, а рукописи све четири редакције служили су за израду прилога. У почетку је Богишић сматрао да ће бити довољно да се користи по један рукопис сваке редакције³⁹, што је било и Јиречеково мишљење. Међутим, Богишић је ускоро после тога почео да инсистира на већем броју рукописа; Јиречек је у почетку био сагласан, али се касније противио да у рад укључе и нове рукописе редакције Е, поред оних које су већ имали.

Богишић је, као што је овде већ споменуто, имао од раније преписе рукописа редакције В и С, који су били уникати и налазили су се у архиву Окружног суда у Дубровнику. Од четири позната рукописа редакције D, два су већ била у својини Богишића, што је и речено у предговору издања Статута⁴⁰. То је на пергаменту писан рукопис који је он набавио од породице Гучетић, а данас се чува у Богишићевом архиву у Цавтату под бројем MS 162, и рукопис који је припадао породици Саркочевић ("di casa Saracsa") и чува се данас под бројем MS 156.⁴¹ Трећи рукопис D, који је тада био у власништву породице Пуцић, није им био приступачан, а четврти, који Богишић означава са Da, мало су користили, јер садржи знатне празнине и лоше је писан.⁴² Од рукописа

³⁹ Цитиране Богишићеве белешке од 9. II. 1901 (в. примедбу 33/: "Чини ми се да ће најбоље бити узети за правило освртати се тек на један егземплар од сваке редакције".

⁴⁰ Када је радио на књизи "Писани закони на словенском југу" Богишићу су била позната само два рукописа редакције D. У Чланку "Le Statut de Raguse" описује три, а у предговору издања Статута четири. Значи да је четврти рукопис открио између 1894. и 1900. године.

⁴¹ За овај рукопис је карактеристично то што има и апарат Гундулићев, који је иначе дописиван само уз рукописе редакције Е.

⁴² У предговору издања Статута, стр. LIII, Богишић каже "uti noluiimus", нисмо хтели да га користимо, али се из преписке види да га је Богишић ипак неколико пута консултовао. Ми нисмо могли да утврдимо да ли је он само привремено био код Богишића у Паризу, или је и он био у његовом власништву - у Богишићевом Архиву у Цавтату га нисмо нашли.

редакције Е, којих је било, како се наводи у предговору, више од двадесет⁴³, Богишић се служио рукописом који је раније припадао породици Пуцић, а данас се чува у Богишићевом архиву под бројем MS 158. Поред тога Богишић се служио са најмање још једним рукописом Е, или, највјероватније, његовим преписом.

Јиречек је од ЈАЗУ добио још у јануару 1901. њихова два рукописа редакције Е. Прво су му послали тзв. *Codex minor* Матије Геталдића, а затим и велики кодекс Антуна Саркочевића, који садржи и реформације и Богишићевом руком писане белешке⁴⁴. Јиречек је нешто касније набавио, а затим и купио, један рукопис Е од професора Облака. Осим тога, с обзиром на то да је прихваћена Богишићева замисао да се коректуре штампарских отисака врше не према тексту који је предат штампарији, већ према оригиналним рукописима,⁴⁵ на њихов захтев и на интервенцију ЈАЗУ допремљени су крајем марта из Дубровника у Беч, у Дворску библиотеку, рукописи В и С, и то на три месеца⁴⁶. Јиречек их је марљиво преписао, своје преписе двапута сравнио са оригиналом и рукописе вратио у Дубровник крајем јула, са закашњењем од непуних месец дана.⁴⁷

Међутим, иако су имали по три рукописа рецензија Д и Е, Богишић није био задовољан и тражио је да Јиречек укључи у рад још неке руко-

⁴³ Као што је истакнуто у предговору издања Статута, у књизи "Писани закони на словенском југу" Богишић је описао само 12 рукописа, после тога открио је још осам, а и сам каже да је тачан број немогуће утврдити, јер их има доста по приватним библиотекама.

⁴⁴ Преписка Ј./Б. карта од 9. јануара 1901 бр. 23 (примио је тзв. *Codex minor*, "има 400 страница") и карта од 23. јануара 1901, бр. 24: "Има 2 дана да сам из Загреба примио други рукопис Статута... са варијантама вашом руком писаним".

⁴⁵ Да ће се коректуре вршити према рукописима договорено је још приликом њиховог сусрета у Бечу у фебруару 1901. Рукописи В и С допремљени су не у Универзитетску, већ у Дворску библиотеку, јер је Јиречек сматрао да ће у њој мирније радити (писмо од 28.12. 1900. - бр. 22), а њихово приспеће потврђује Богишићу у карти од 29. марта 1901 (преписка Ј./Б. бр. 26).

⁴⁶ Преписка Ј./Б. бр. 38, писмо од 16. јула 1901. Јиречек је прве четири књиге Статута у Богишићевом рукопису који му је послат из загребачке штампарије сравнио са В и С "ријеч по ријеч и гдје треба поправио", има списак варијанти, а књиге V до VIII "сам још у мају већ преписао" и "два пута сравнио". Зато су манускрипти постали непотребни и он их враћа у Дубровник.

⁴⁷ Преписка о варијантама вођена је скоро целе 1901. године, па се овде наводи само неколико Јиречекових писама. 25. маја (писмо бр. 32) он пише: "Реко бих да сте уврстили превише варијанта", а 8. јуна, одговарајући на Богишићева питања под 3) каже: "Варијанте - има их сувише, оне имају значај само за историју језика" (писмо бр. 35). У белешци од 13. октобра под насловом "Ad additionem Statuti Reg." утврђено је: 1. Да - нека се спомене само тамо где варијанта има важност за овај тип редакције. 2. - Варијанта Е само ако се тичу смисла (Преписка Ј./Б. бр. 43). Јиречек после тога већ 25. новембра пише да "када имамо Ваш Е и два загребачка, па ћемо имати и рукопис проф. Облака, биће доста."

писе рецензије Е. Налазећи да су разлике мале и безначајне, Јиречек се томе противио⁴⁸. Одбио је да иде у Задар и препише тамошњи рукопис рецензије Е⁴⁹, али је пристао да прегледа рукопис Е који се налазио код Врховног суда у Бечу.⁵⁰ Касније, када су радили прилоге, Јиречек је ипак користио и Задарски рукопис.⁵¹

Према томе, Богишић и Јиречек радили су сваки са по једним преписом рукописа В и С, са три рукописа D и шест рукописа Е. То већ само по себи показује колико су они уложили труда да издање Дубровачког статута буде што савршеније, без пропуста и грешака и колики је рад уложен у његово објављивање.

5. Богишић је текст Статута, и то само прве четири главе, послао у штампарију тек крајем априла 1901. године⁵². Смичиклас, који је желео да се Дубровачки статут што пре објави, пожуривао је Богишића неколико пута током марта и априла⁵³, док је Јиречек, напротив, сматрао да је важно да текст буде добро припремљен за штампу и да стога не треба журити⁵⁴. Очигледно је да је на тексту, који је Богишић већ одавно био припремио за објављивање, требало још доста да се ради. Многе појединости о којима је расправљао са Јиречеком још нису утврђене, а примедбе су прошириване новим варијантама.

Коректуру првог табака Јиречек је добио релативно брзо и о приспећу обавестио је Богишића 24. маја, уз напомену да из штампарије јављају да могу да слажу по три табака недељно, а Статут ће имати око 14 табака⁵⁴. Према договору, коректуру је први вршио секретар

⁴⁸ Богишић је 4. фебруара 1902. поново почео да инсистира на већем броју рукописа Е, па му Јиречек одговара 14. фебруара да су довољна четири, колико имају, и да не може да иде у Задар нити да од некога тамо тражи да му преписује рукопис Апелационог суда. Преписка Ј./Б. писмо бр. 50.

⁴⁹ Јиречек јавља 11. марта 1902. да је нашао рукопис у архиви Врховног суда у Бечу (писмо бр. 52), а 8. априла да га је проучио и описује га: "... Вањски облик Е, има Гундулићев апарат" ... "али је преписан по В, па на неким местима исправљен под Е." (писмо бр. 54).

⁵⁰ Преписка Ј./Б. писмо бр. 101 од 3. VII. 1903. Јавља да је молио свог ђака Чичина да прегледа рукопис Задарске Апелације.

⁵¹ Преписка Ј./Б. бр. 30 - карта од 3. маја 1901: "Врло ме је обрадовала виест да сте одпремили рукопис Статута у Загреб. Ја сам писао г. Смичикласу и протумачио му да се штампање не може одуговлачити". Ова Јиречекова интервенција изгледа да је била сувишна, јер наредног дана, 4. маја, Смичиклас пише Богишићу да је рукопис стигао и да "сутра се почиње слагати... Тисак ће бити без икаква отезања. Зато молим даљи рукопис." Преписка Смичиклас / Богишић бр. 17.

⁵² Преписка Смичиклас/Богишић, бр. 15, 15 и 16 од 8. марта, 13. априла и 20. априла. У последњем допису Смичиклас каже: "Већ касни за прву ревизију... надајмо се да се неће у пошти изгубити".

⁵³ Преписка Ј./Б. писмо бр. 22 од 28. децембра 1900: "Најважније је да рукопис штампању добро приређен; за мене је "Horror" мијењати много у коректурама."

⁵⁴ Преписка Ј./Б. бр. 31.

Академије проф. Марковић према тексту предатом у штампарију. Затим је отисак слат Јиречеку, који је грешке исправљао према оригиналним рукописима редакције В и С и примедбе према својим рукописима редакције Е. После тога је исправљени отисак слао Богишићу, који је даље вршио коректуре према својим рукописима и преписима рукописа. Дозволу за штампање - *imprimatur* - давао је Богишић.

На првом отиску било је много ауторских грешака, како у самом тексту Статута, тако, још и много више, у нотама⁵⁵. Осим тога, обојица су додавали нове примедбе, а истовремено и расправљали о броју рукописа према којима ће исказивати у нотама варијанте, о интерпункцији, о слугу и о другим питањима⁵⁶. Други и трећи "арак" Јиречек је примио почетком јуна⁵⁷. Тада су у штампарији обуставили даље слагање, јер је први отисак враћен са коректуре са толиким исправкама, да је проф. Марковић предложио Јиречеку да му штампарија врати преостали део Богишићевог текста да би се исправке учиниле на њему, пре слагања, а не у коректурама.⁵⁸ То је, уз одобрење Богишићево, и учињено у другој половини јуна⁵⁹. Ове исправке текста значиле су нов, непредвиђен посао за Јиречека. Слагање у штампарији настављено је после више од годину дана.⁶⁰ За то време је тај "несретни први арак",

⁵⁵ Преписка Ј./Б. бр. 32 од 25. маја. Јиречек јавља да је радио два дана на коректури првог табака, да је текст поправио по "липо сачуваном најстаријем у рукопису В" и да је било много грешака ауторских. "Како видите, има доста да се поправи... У варијантама имате пуно забиљежено из С чега у С нема".

⁵⁶ То су они чинили не само у јуну, када су примили прву коректуру (упореди текст овде напред и писмо бр. 35 од 8. јуна 1901. цитирано у примедби бр. 34), већ и доцније, током јула (писмо бр. 37 и 8. јула) и затим у јесен те године, о чему је сачувана овде већ цитирана белешка од 13. октобра (преписка Ј./Б. бр. 43) у којој је реч о алинејама, интерпункцији, бројевима нота, о латинском аблативу, о писању појединих речи итд. Договори и измена "биљежака" трају све до краја те године - преписка Ј./Б. писма бр. 44 од 25. новембра, бр. 45 од 17 новембра и бр. 46 карта од 19. децембра.

⁵⁷ Преписка Ј./Б. бр. 33 карта од 4. јуна.

⁵⁸ Јиречек о томе обавештава Богишића 8. јуна и додаје: "Али о томе заповедате ви". (писмо бр. 35).

⁵⁹ Богишићев Архив, збирка V, бр. 34 - писмо Јиречека од 23. јуна: "Остатак Вашег рукописа послали су мени из Загреба да га сравним са В и С прије слагања", а затим поново то исто јавља 16. јула: "Статут вашег рукописа (остатак књиге II, књиге III и IV) послао је Марковић овамо, па сам га са В и С ријеч по ријеч сравнио и гдје треба поправити". (Преписка Ј./Б. бр. 38).

⁶⁰ Не може се утврдити када је Јиречек вратио Богишићев текст у штампарију. Он пише да је то учинио у писму без датума које је сврстано међу писмима из јуна - јула 1901. под бр. 34. Могуће је да је оно знатно каснијег датума, јер Смичиклас тражи од Богишића да се рукопис пошаље у штампарију, при чему не прецизира који, па то може бити и наставак текста (Смичиклас/Богишићу, писма бр. 18 и 19). Ништа се не може закључити ни по садржини писма бр. 34. Међутим, Јиречек 24. маја 1902. године (писмо бр. 58) пише: "Статут вашег рукописа до краја књиге IV је сада код мене...", што може да значи да га је поново добио из штампарије, али и да је сво време био код њега.

како каже Јиречек⁶¹, коригован још неколико пута, а због тога путовао је између Беча, Париза и Загреба: слична је била судбина и другог и трећег табака⁶². Разлог толиким преправкама није било само то што текст који је био предат у штампу није био довољно добро припремљен, већ су оне биле последица, још више, и накнадних договора о важнијим и мање важним питањима: Богишић и Јиречек су долазили стално до нових закључака како да своје издање Статута побољшају и остваривали су их на коректурама већ сложеног текста.

У октобру 1901. интервенисао је представник ЈАЗУ Т. Смичиклас. Он је два пута писао Богишићу да би изразио своје незадовољство због великог броја исправки на отисцима прва три табака и замолио га да што пре изда дозволу за њихово штампање⁶³. У фебруару наредне године Смичиклас је изгубио стрпљење и написао Јиречеку: "За милога Бога! Више од пол године 3 арка а још ниједан имприматур"⁶⁴ Тог фебруара је, ипак, кориговање првог табака успешно настављено и коначно завршено, тако да је 11. марта 1902. дата дозвола да се одштампа, а 8. априла Јиречек јавља да је "арак 1 коначно готов"⁶⁵.

У међувремену су и у штампарији морали да се окрену и другим пословима и привремено су престали да раде на Дубровачком статуту. На враћање исправљаног отиска табака 2 из штампарије Јиречек је

⁶¹ Преписка Ј./Б. писмо бр. 37 од 9. јула 1901. Јиречек шаље први табак у другој коректури који је исправио и пита да ли да ревизију препусти проф. Марковићу "или да тај несретни 1 арак чинимо опет путовати у Беч и Париз за имприматур?". Богишић се, очигледно, определио за ово друго решење.

⁶² У писму од 8. јуна 1901. (бр. 35) Јиречек каже да је четири дана провео коригујући арак 2 и 3. Други табак је пет пута кружио између Загреба, Беча и Париза док није добио "imprimatur". Јиречекова писма бр. 36, 38, 46, 53, 55, 56 и 58.

⁶³ Преписка Смичиклас/Богишић писма бр. 19 и 2. октобра и бр. 18 од 24. октобра 1901.

⁶⁴ Преписка Ј./Б. бр. 51 од 22. фебруара 1902. Преписка Смичиклас / Богишић бр. 20 од 17.2.1902. године, где Смичиклас поред тога каже да им стоје машине те да су им сви планови поремећени. У марту 1904. Смичиклас им пребацује што је у Штампарију послат текст са много ауторских грешака: "Др Богишић није доиста спремио Статут druckfertig...", написао је он Јиречеку, а Јиречек послао препис Богишићу, Богишићев Архив V/2, писмо Јиречека Богишићу од 17.3.1904.

⁶⁵ Јиречек је 25. новембра 1901. завршио "читање нове 2. ревизије арка 1" (писмо бр. 44). Затим све до краја јануара нема вести о том првом табаку, мада је и њихова преписка у то време знатно проређена. Јиречек 27. јануара 1902. најављује да ће послати Богишићу последњу коректуру 1 табака (преписка Ј./Б. писмо 49), а 1. фебруара му је и шаље (писмо бр. 47), да би 22. фебруара ургирао да Богишић не чека на нове рукописе и варијанте, већ да на први табак стави "имприматур" и врати га Јиречеку (писмо бр. 51). Да је примио тај први табак са дозволом за штампање и да га је одмах послао у Загреб Јиречек пише Богишићу 11. марта (писмо бр. 52), а у писму бр. 54 од 8. априла обавештава га да је табак одштампан, дакле после 10 месеци кружења између Беча, Париза и Загреба.

чекао два месеца,⁶⁶ па се 9. маја жали Богишићу да је "цијело издање Дубровачког статута gründlich заспало" и да су "криви само Загребчани"⁶⁷, што очигледно није сасвим тачно. Јиречек, уосталом, и сам то демантује када 24. маја, јављајући да је дао "imprimatur" за други табак, каже да би "плаћали грдне паре због грешака аутора" да се то штампа у Бечу⁶⁸. Са коректурама трећег табака настављено је тек у јуну и у јулу, те је 23. јуна 1902. Јиречек послао последњу коректуру штампарији да исправе оно што је кориговано и тај табак одмах одштампају⁶⁹.

Јиречек је крајем јула те друге године рада на Дубровачком статусу почео да сукцесивно шаље у Загреб делове исправљеног Богишићевог текста да би се наставило његово слагање⁷⁰. Међутим, коректуру наредног, четвртог табака добио је тек крајем октобра⁷¹. Богишић је продужетак свог текста, приређеног за штампу, и то књиге V, VI и VII Статута, послао Јиречеку средином новембра⁷². Од тада је штампање вршено релативно равномерним темпом, мада не и нарочито брзо. С обзиром на то да су били решени сви проблеми у вези са текстом Статута и са варијантама, односно напоменама, Јиречек је могао да шаље у штампарију добро приређен текст који више није исправљан у коректурама⁷³. Поред тога, од јануара 1903. године у Загребу је коректуре вршио професор Шрепел, Јиречеков пријатељ, и то је радио врло усрдно и добро⁷⁴, што је олакшавало посао Јиречеку и Богишићу.

Крај текста, "највећи део књиге VII Статута" Јиречек је, пошто га је претходно сравнио са својим преписима из рукописа В и С, послао у Загреб почетком априла 1903. године⁷⁵. Штампање текста Статута

⁶⁶ Јиречек 16. марта 1902. јавља да је "коректура 2. арка у Загребу" и да је трећи табак видео само једном (преписка Ј./Б. карта бр. 53), а тек 13. маја да је "напокон стигла коректура арка 2" (карта бр. 56).

⁶⁷ Преписка Ј./Б. карта бр. 55 од 9. маја 1902.

⁶⁸ Преписка Ј./Б. писмо бр. 58 од 24. маја 1902. Јиречек је примио из Загреба 2 примерка готовог табака 2 почетком јула (карта бр. 61 од 10. јула).

⁶⁹ Преписка Ј./Б. бр. 60 од 17. јуна, бр. 61 од 10. јула, бр. 63 од 23. јула, писмо у коме се жали да је морао да ради све испочетка на коректури табака 3 и да ће одмах дати и imprimatur.

⁷⁰ Преписка Ј./Б. бр. 61, карта у којој најављује да ће послати рукопис за још 3 табака и писмо бр. 63 од 23. VII где пише да је послао "за још два арка"... "продужетак рукописа ћемо послати када видимо да рад збиља напредује".

⁷¹ Преписка Ј./Б. бр. 64 - карта од 22.10.1902.

⁷² Преписка Ј./Б. бр. 67 - карта од 18.11.1902.

⁷³ Понекад, ипак, исправљене су у коректурама и ауторске грешке. Тако 12. маја 1903. Јиречек захваљује Богишићу на белешкама о почетку књиге VIII Статута и у рукопису D и јавља да је то додао у коректури - писмо бр. 94.

⁷⁴ Писмо бр. 73 од 4. јануара. У јесен исте године Јиречек пише да се Шрепел разболео и брине се како ће ићи даље кориговање Статута - писмо бр. 121 од 28. октобра и карта бр. 122 од 31. октобра 1903.

⁷⁵ Писмо бр. 86 од 8. априла 1903.

завршено је тек у јулу те године⁷⁶, после више од две године од како је први табак био упућен Јиречеку да га коригује.

III

6. Текст Статута заузима мање од половине књиге у којој је објављен. Већу половину чине прилози у којима је, поред дубровачких закона донетих пре Статута и прописа дописаних у рукописима после његовог текста, репродуковано и све друго што је дописано уз рукописе Статута. То су списак наслова глава Статута на почетку и на ивицама рукописа редакције В, С, D, а затим научни апарат ренесансног правника Франа Гундулића којим су опремљени рукописи редакције Е: сумарија, индекси и маргиналне белешке. На крају су приређивачи додали свој индекс, хронолошке таблице дубровачких кнезова у навођење статутарних одредаба доношених за време њихове власти и речник.

Овако целовито и систематско приказивање рукописне заоставштине којом је допуњаван и тумачен Дубровачки статут представљало је новину у односу на до тада публикована издања статута и других средњовјековних законских споменика. Нема сумње да је ово била Богишићева замисао, коју је он постепено разрађивао у сарадњи са Јиречеком. Не може се утврдити када је Богишић почео да размишља о томе, али је сигурно да је извесне идеје имао већ у фебруару 1901. године. У већ помињаној белешци учињеној тада у Паризу пред пут у Беч, он предвиђа да ће "индекс бити просто исписан из редакције Е. "Ја начиних један пријепис и налази се код мене у Паризу." Затим "explicatio verborum" такође могу бити учињени на основу маргиналних белешки које се налазе у рукописима редакције Е".⁷⁷ Девет дана касније, бележећи да су сва питања на састанку са Јиречеком била решена, Богишић под тачком 3 наводи да ће бити два индекса, један Гундулићев и други њихов у кратким ставкама, као и речник, а под т. 5 "да ће Јиречек наћи све законе који су изашли пре 1272, а има их око 4-5.

Богишић и Јиречек те године још нису имали јасну представу шта све треба дати у прилозима, они још нису били сагледали целину будуће књиге. Током 1901. они су се о прилозима само начелно договарали, а тек 1903. године, када је штампање текста Статута било при крају,

⁷⁶ Корекура 15. табака, на коме је крај текста Статута, враћена је у штампарију са "имприматуром" 9. јула 1903. године, писмо Јиречека бр. 103.

⁷⁷ Богишићеве "Белешке" цитиране овде у примедби 33. Професор Б. Недељковић те белешке вероватно није уочио, па у предговору књиге *Liber Viridis*, стр. X, каже да "Валтазар Богишић није предвидео издавање Гундулићевих *Summaria* и индекса", већ је то била Јиречекова иницијатива. У прилог закључку да је, напротив, Богишић предложио да се у прилозима објаве и ти Гундулићеве радови говори и околност да је Богишић, као правник боље уочио значај Гундулићевог апарата за правну историју. Јиречеково писмо од 11. јуна 1901. на које се позива проф. Недељковић ми тумачимо другојачије - види текст овде напред и примедбу бр. 95.

утврдили су који, како и којим редоследом ће ићи прилози. Јиречек 27. марта 1903. пише Богишићу да је примио његове "опширне биљешке о предговору и о додацима" и да се слаже са свим његовим предлозима⁷⁸. Јиречек је саставио две варијанте за редослед додатака, али Богишић није прихватио ниједну, већ је доцније израдио свој нацрт њиховог распореда који је и усвојен⁷⁹. У мају те године Јиречек је предложио и заједнички наслов за све прилоге, што је Богишић само незнатно модификовао⁸⁰. О појединостима су се потом договарали постепено, како је који прилог узиман у рад.

О том њиховом раду на прилозима изнећемо овде неке основне податке редоследом који одговара редоследу објављених прилога у књизи, док ће о предговору и о техничким питањима бити речи на крају.

7. *Предстајашуїтарни закони и проїиси доцнијеї даїшума доїисани у рукоїисима йосле тексїта Сїаїшуїа*. Из Богишићевог белешке од фебруара 1901. године не може се са сигурношћу утврдити ко је предложио да се објаве закони донети пре Статута из 1272. године, али је већ тада део посла преузео у потпуности Јиречек. Он већ у априлу те године пише: "Саставићу сутра или прекосутра оне предстатутарне законе"⁸¹. У јуну исте године још није био то учинио, јер је, како пише Богишићу, стално изналазио нове⁸². После скоро две године, у марту 1903. Јиречек још није био готов, али обавештава Богишића да је на основу текста заклетве кнеза Андрије де Ауро открио да је у време кнеза Тијеполa био донет кривички закон који није сачуван.⁸³ Нешто касније Јиречек износи претпоставку, да је тај кривични закон делом сачуван у Корчуланском статуту⁸⁴. Јиречек је наслов закона са основним подацима унео међу предстатутарне законе под бр. VII, а Богишић га описује у предговору на стр. VI.

Предстатутарни закони сложени су тек годину дана касније и отисак је послат Јиречеку на прву коректуру 22. априла 1904⁸⁵.

⁷⁸ Преписка Ј./Б. бр. 84 - карта од 27. марта 1903.

⁷⁹ Јиречеково писмо од 15. априла 1903. (бр. 81 у коме предлаже редослед, и писмо од 9. априла (бр. 86) у коме, одговарајући на Богишићево писмо од 25. марта каже: "Ваш нацрт садржаја предговора и цијелога распореда издања Статута дубровачког ми се допада, па ћу све удесити према њему."

⁸⁰ Писмо бр. 94 од 12. маја 1903. У одштампаном тексту два везника више и додате су три последње речи "ab editoribus adiecti".

⁸¹ И додаје да их нема много и да је видео рукописе у Дворској библиотеци. Писмо бр. 27 од 6. априла 1901.

⁸² Писмо бр. 35 од 8. јуна 1901.

⁸³ Писмо бр. 81 од 15. марта 1903.

⁸⁴ Писмо бр. 99 од 13. јуна 1903.

⁸⁵ Писмо бр. 155 од 22. априла 1904: "Примио сам и листине по други пут. Биле су тако зло сложене, да сам коректуру вратио у Загреб... Оставио сам у длаку правопис оригинала, можебит ће Загрепчани научити како се *дипломатски* издају листине, што је код њих знао једино Рачки".

Док су закони донети пре Статута објављени као наставак предговора, на стр. LXI до LXIX, закони и уредбе донете касније и дописане на крају рукописа, одштампани су као *Additamenta* одмах после текста Статута, на стр. 230-231. То су белешка ("Nota quod...") о избору страже која на дан св. Влаха чува његове реликвије, одлука Већа умољених из 1491. године о забрани залагања плате коју примају дубровачки службеници, уредба о чувању канцеларијских књига, белешка из 1527. године о колери и почетак листине краља Сигисмунда из 1403. године. У сачуваној преписци о овим прописима је реч тек у мају 1903. године у писму у коме Јиречек обавештава Богишића да их је дао у штампу. Из писма би се могло закључити да је њихово објављивање била Јиречекова иницијатива.⁸⁶

8. *Appendix*. За разлику од предстатутарних закона и касније донетих прописа који чине законодавну целину са Статутом, остали прилози нису дело дубровачког законодавца. То су радови дубровачких правника који су, по обичају тога доба и учењима правних школа, своје коментаре, сажетке и обраде закона друге врсте писали уз сам законодавни текст, на почетку, на крају, или на ивицама страница рукописа, а последња два прилога су дело едитора. Да би истакли ту разлику између Статута и прва два додатка, с једне, и осталих прилога с друге стране,⁸⁷ Богишић и Јиречек су их ставили на крај књиге, под заједничким насловом, у коме је сажето изнето шта прилози садрже. Они су објављени хронолошким редом, и то у три групе: радови старијих правника (рукописи В, С и D), радови Франа Гундулића и прилози издавача.

9. *Табуле и маргиналне белешке на рукописима, редакција В, С и D*. С обзиром да Јиречек није имао рукопис редакције D, посао око приређивања ова два прилога за штампу поделили су тако, што је Богишић припремио текстове преписане из рукописа D и на крају прегледао текстове готове за штампу, а Јиречек је обавио остали део посла.

Табуле рубрика су списак наслова глава Статута по књигама и са нумерацијом која почиње са I у свакој књизи. Оне се налазе на почетку сваког рукописа старијих редакција као нека врста садржаја.

Јиречек је у пролеће 1901. године, када су дубровачки рукописи В и С били код њега, преписао овај садржај само за прву књигу Статута, мислећи да цео препис има Богишић. Када се 1903. испоставило да

⁸⁶ Писмо од 12. маја 1903. под тачком II: "Биљешку од 1491. etc. сам додао на крај Статута као *Additamenta* (I-V). Споменуо сам и листину краља Сигисмунда 1403 (штампана код Гелчића) који има С... Додао сам и неки мали "Polizeiordnung за дан св. Влаха који има С писан истом руком као и цијели рукопис..."

⁸⁷ У својој преписци они наводе управо тај разлог за распоред прилога. Поред осталог, Јиречек у писму од 11.6.1901. (писмо бр. 36) каже: "Исто би било најбоље да се овај Гундулићев материјал додаје на крају, јер не иде у радњу дубровачког законодавца".

Богишић тај препис нема, Јиречек је извршио реконструкцију "рубрика" за осталих седам књига и послао је крајем марта професору Мединију у Дубровник да је сравни са оригиналима⁸⁸. Сравњени текст враћен је из Дубровника врло брзо, па га је Јиречек већ 16. априла послао Богишићу⁸⁹. Не види се када је Јиречек написао примедбе о разликама између рукописа В и С, али већ у писму од 12. маја, у коме потврђује пријем Богишићевог писма од 27. априла, јавља да су табуле готове, захваљује на "обилатим биљешкама" и саопштава да ће по његовој жељи бројеве ставити један испод другог на ивици странице тако да чине стубац.⁹⁰

Маргиналне белешке из В и С преписао је Јиречек 1901. године, па их је у пролеће 1903. слао у Дубровник Мединију, који је тада постао архивар уместо проф. Гелчића, да их сравни.⁹¹ У карти од 20. априла 1903. Јиречек подсећа Богишића да препише *marginalia* из D⁹², а 28. маја му јавља да је препис примио.⁹³ Нема података када су ови текстови дати у штампу, али су слагани тек касније, у јесен 1903. године, што се може закључити из податка да су прво слагана Гундулићева *Summaria*.⁹⁴

10. *Гундулићеве обраде Сīаīуīа*. Богишић је почетком јуна 1901. писао Јиречеку да треба објавити све што је дубровачки правник Франо Гундулић дописао уз Статут редакције Е, а не само индексе о којима је било речи приликом њиховог усменог договора у фебруару те године. На то Богишићево писмо од 7. јуна Јиречек је одговорио писмом, 11. јуна⁹⁵, у коме каже да "apparatus Гундулића *Sholia, Summaria*, итд.

⁸⁸ Преписка Ј./Б. бр. 84 - карта од 27. марта 1903. и писмо бр. 86/од 9. априла 1903.

⁸⁹ Писмо бр. 88 од 16. априла 1903.

⁹⁰ Писмо бр. 94 од 12.5. 1903. под т. IV: "Табуле су готово за штампу. Хвала на обилатим биљешкама. Бројеве ћу ставити да дођу по жељи у један стубац".

⁹¹ Исто писмо под тачком V: "Маргиналиа из В (мало их има) и С је мени сравнио Медини... па су готове да се шаљу у Загреб".

⁹² Преписка Ј./Б. карта бр. 89 од 20. априла 1903.

⁹³ Карта бр. 97 од 28. маја: "Примио сам писмо од 23. V са маргиналијама из D и са табулом индекса Гундулићевог". Богишић је то маргиналије преписао из свог рукописа D "di casa Gozze", сада MS бр. 162; упоређењем маргиналија на том рукопису са штампаним текстом може се уочити да је препис извршио без измена, али језик изоставио неколико глоса.

⁹⁴ Јиречеково писмо бр. 101 од 3. јула 1903. у коме јавља да се коригује тек 14 табак Статута и да је преостало нешто за 15. табак. У писму бр. 108 од 3. августа јавља да је дошао 15. табак са крајем Статута и почетком *Summaria*.

⁹⁵ Писмо бр. 36 од 11. јуна 1901. године, у коме Јиречек прво јавља о исправкама које је учинио на табаку 2, а затим додаје: "У међувремену дошло је Ваше писмо од 7.о.м. и опширно одговара на то писмо. Под т. 1 каже: "Apparatus Гундулића, *Sholia, Summaria* итд. има своју цијену...". Под тачкама 2 и 3 Јиречек одговара о неким питањима у вези са варијантама у рукописима Статута. То јасно показује да Јиречек пише о Гундулићевом апарату не на своју иницијативу, већ одговарајући на предлоге

има своју цијену, као биљешке едитора старих класика из 16-17 вијека... или *Dysangea* до других Бизантинаца...".

У ствари, Гундулићев апарат несумњиво потпуно одговара најбољим обрадама Јустинијанове кодификације, касније и других законодавних споменика, посебно градских статута, које су вршили правници школе коментатора чији ђак је Гундулић био. Богишић је то врло добро знао, док Јиречек, који није био правник, тражи паралеле на другој страни.

Гундулићев апарат објављен је на врло прегледан и систематичан начин: *summaria*, индекси и *apostillae*, при чему су индекси раздвојени на две, а у садржини књиге објављеног Статута на три групе (преглед свих речи, општи индекс и судска пракса, која је укључена у општи индекс): и *apostillae* су такође одвијене у две групе: објашњења и међусобно повезивање одредаба Статута и објашњења речи. У рукописима, наравно, није било све тако лепо систематизовано и за читаоца прегледно и лако приступачно. *Summaria* или сажети претходили су, по свим правилима правне технике онога доба, скоро свакој глави Статута; списак речи које се налазе у индексу претходио је Гундулићевом индексу само у неким рукописима; индекс се у већини рукописа налази на крају, а *apostillae* нису биле систематизоване и разликовале су се од рукописа до рукописа по броју, садржини, па и месту. Припремајући овај материјал за штампу, Јиречек и Богишић су користили све рукописе Е који су им били при руци, па и рукопис Апелационог суда у Задру.⁹⁶ Као што наводе у примедби 2 на стр. 409, за основ су им служили загребачки Велики кодекс (Јиречек) и Саракин (Богишић). Међутим, разлике између рукописа су у тој мери безначајне, да их за сумарија и индексе нису исказивали у нотама, а број примедби уз апостиле је мали⁹⁷.

Summaria им нису причињавала никакве тешкоће. Изгледа да је њихов препис имао Богишић од раније⁹⁸. У новембру 1901. године је

и питања Богишићева. Поред тога, много касније, када су *Summaria* већ била одштампана, Јиречек пише Богишићу да је њихово објављивање било непотребно, да нису занимљива, јер "напунише толико табака". (писмо бр. 133 од 18. децембра 1903. године). И најзад, сигурно је да је Богишић од раније имао преписан Гундулићев индекс, а вероватно и сумарија - види текст овде напред.

⁹⁶ Да је Богишић имао више од једног рукописа редакције Е, а не само онај који се и данас чува у његовом Архиву у Цавтату, види се из Јиречекових писама. У карти од 28. маја 1903. (преписка Ј./Б. бр. 97) он пише да ће му послати текст маргиналија из Е "да сравните са својих Е". У писму бр. 139 од 21.1.1904. он пише да није знао да Богишић има рукопис са истим маргиналијама као што су маргиналије на Геталдићевом рукопису. Према томе Богишић је морао имати поред свог рукописа Е који се и данас чува у његовом Архиву у Цавтату и друге рукописе Е или можда њихове преписе.

⁹⁷ То Богишић и Јиречек наводе у примедби бр. 2 на стр. 251 издања дубровачког Статута.

⁹⁸ На овај закључак упућују белешке из фебруара 1901. године и текст писма Јиречековог од 25. новембра 1901. писмо бр. 44.

текст био код Јиречека, који га је допунио бројевима којима је обележио алинеје. Знамо када их је вратио Богишићу који у марту 1903. јавља да је препис *Summaria* примио⁹⁹. Тада их је сравнио са својим рукописима и тражио од Богишића сагласност да се бројеви глава Статута пишу цифрама, као што је у његовим рукописима, а не речима, како је стајало у тексту који му је послао Богишић¹⁰⁰. Текст је слаган већ почетком августа 1903. године¹⁰¹, али је тада поново дошло до застоја у раду штампариие, тако да је штампање завршено тек у другој половини новембра¹⁰².

Гундулићев индекс Богишић је већ од раније имао преписан "из рукописа Академије који је сада у Јиречека"¹⁰³. На Јиречекову сугестију Богишић је из преписа изоставио упуте на бројеве страница, које су и иначе у сваком рукопису различите, већ су наведени само бројеви књиге и главе Статута¹⁰⁴. Текст индекса Богишић је послао Јиречеку крајем априла 1903. године¹⁰⁵. У њему је било много грешака, па је у коректури Јиречек морао "ријеч по ријеч колационирати... због врло кукавне радње преписивача"¹⁰⁶. Индекс је слаган одмах после сумарија и један његов део био је готов крајем новембра 1903.¹⁰⁷

Препис "табула" Гундулићевог индекса, тј. абецедни списак речи обухваћених индексом, Богишић је послао Јиречеку крајем маја 1903. године¹⁰⁸. Јиречек је био против тога да се то објави, а своје незадовољство изразио је, вероватно не и први пут, у писму писаном када су табуне већ одштапане. Јиречек је био у праву, тај списак одиста ничему не служи, јер је индекс састављен абецедним редом и лако се користи.

Приређивање за штампу Гундулићевих "apostilla" било је знатно теже. Преписка о овом прилогу почела је у марту 1903. године, када се Јиречек понудио да маргиналне белешке Гундулићеве препише из сво-

⁹⁹ Писмо бр. 81 од 15. марта 1903.

¹⁰⁰ Писмо бр. 86 од 3. априла 1903. Из штампаног текста се види да је Јиречек предлог усвојен.

¹⁰¹ У примедби бр. 94 цитирано писмо бр. 108 од 3. августа, у карти бр. 114 од 4. октобра Јиречек пише да ће коректуре Гундулићевих сумарија и индекса колационирати са сва три рукопис Е које има.

¹⁰² Јиречек у својој карти од 18. новембра 1903. (бр. 125) пита Богишића да ли да му пошаље препис текста по коме се штампају *Summaria*; тада су сумарија већ морала бити готова, јер му три дана касније карта од 21. новембра (бр. 126) јавља да му шаље одштапан 21. лист на коме је већ и Гундулићев индекс.

¹⁰³ Цитирана белешка V/2 од 8. фебруара 1901. године.

¹⁰⁴ Писмо бр. 81 од 15. марта 1903. године.

¹⁰⁵ Јиречек потврђује пријем 1. маја 1903 / карта бр. 91.

¹⁰⁶ Писмо бр. 123 и 6. новембра 1903.

¹⁰⁷ Јиречекова карта бр. 126 од 21. новембра 1903. године, цитирана овде у примедби 102.

¹⁰⁸ Писмо бр. 97. од 28. маја 1903.

¹⁰⁹ Писмо бр. 129 од 1. децембра 1903.

ја три рукописа¹¹⁰. Тешкоће су проистикале пре свега из тога, што су постојале знатне разлике међу рукописима. Загревачки "велики кодекс", рукопис Е који је Академија послала Јиречку, имао је апостиле само уз прве четири књиге, а рукопис који је Јиречек купио од проф. Облака, имао их је мало. Најпотпуније су биле маргиналне белешке на загревачком "малом" кодексу, рукопису Е Геталдића, али лоше писане, и на Богишићевом рукопису Д који је имао и Гундулићев апарат. У рукописима новије редакције, као што је рукопис Врховног суда у Бечу, маргиналије се налазе на крају рукописа, сложене абецедним редом, при чему неке и нису биле Гундулићеве.

Овај део посла Богишић и Јиречек су обавили тако, што је прво Богишић израдио неку врсту упушта о начину на који треба припремити текст апостила за штампу¹¹¹. Затим су маргиналије преписали из два рукописа на којима су оне најпотпуније, и то Богишић из свога Д "ex casa Sarassa"¹¹², а Јиречек из загревачког II Геталдићевог, при чему је, по Богишићевој жељи, маргиналије "развирио на: а) јуридичке и б) тумачење речи"¹¹³. Јиречек је затим свој текст сравнио са рукописом Е Врховног суда у Бечу¹¹⁴ и доцније га послао својим ученицима у Задр да га колационирају са тамошњим рукописом Е¹¹⁵. Јиречек је на своју иницијативу и уз Богишићеву сагласност изоставио оне белешке које се односе на укидање појединих глава Статута, односно на измене и допуне Статута, јер је то исказано у хронолошким таблицама издавача¹¹⁶.

И поред овако савесног рада Богишић је уочио и неке пропусте, па је тражио да се изврше исправке иако је текст апостила већ био сложен. Јиречек му одговара да "није лијепо што за то нисте писали раније,

¹¹⁰ Писмо бр. 81. од 15. марта 1903. године: "... Споминјете маргиналиа и glossae verborum, да и њих треба преписати. Ја бих то могао учинити по она 3 рукописа Е, што су сада код мене. Молим јавите ми о томе".

¹¹¹ Јиречек потврђује пријем "опширних бележака" у писму од 12. маја 1903. године (п.бр. 94).

¹¹² У карти бр. 97 од 28. маја 1903. Јиречек потврђује пријем преписа маргиналија и табула Гундулићевог индекса.

¹¹³ Писмо бр. 94. од 12. маја 1903. године, тачка VI. У продужетку се жали да је са текстом "имао много муке" јер је лоше писан, те да ће ићи да прегледа и рукопис Врховног суда у Бечу.

¹¹⁴ Писмо бр. 95 од 14. маја - дакле само после два дана пошто је најавио да ће и то урадити.

¹¹⁵ У писму бр. 99 од 19. јуна 1903. Јиречек обавештава Богишића да је тражио од својих ученика у Задру да сравне препис маргиналија са задарским рукописом, а 3. јула (писмо бр. 101) да ће колационирање извршити "неки Јелић".

¹¹⁶ Преписка Ј./Б. бр. 43 - белешке датиране са 13.10.1901. године под тачком 6: "Marginalia de abrogatione нека дођу у хронолошке таблице у прилозима..." Ово се односи, не само на Гундулићеве маргиналне белешке, него, вероватно, и на маргиналне белешке из В, С и Д.

могло се све допунити у рукопису. У штампи је тешко све мијењати¹¹⁷, и предлаже да се то исправи у "Addenda et corrigenda". Не може се утврдити о чему се радило, нити да ли је Јиречек ипак попустио и извршио исправке на већ сложеном тексту. У "Исправкама" на крају књиге налазе се у вези с апостилима само две. Указано је на разлике између маргиналија у Геталдићевом и у Саракином рукопису¹¹⁸ и, на Јиречекову иницијативу, унета је "биљешка о зликовцу који је у рукопису поједине маргиналије уништио, па је затим власник то уписао на ново."¹¹⁹

11. *Index nominum et verborum i hronološke tablice*, два последња прилога израдио је Јиречек. О индексу Јиречек пише још у децембру 1900. године, дакле у време када Богишић још није ни био дао свој пристанак Академији да ће припремити Дубровачки статут за штампу¹²⁰. О индексу је било речи и приликом њихових усмених договарања у фебруару 1901. године; јуна те године Јиречек га поново спомиње, а тек у новембру 1902. године најављује да ће га и саставити¹²¹. У марту 1903. Јиречек пише да је индекс већ на цедуљама, а у априлу да "иде весело напред"¹²². Почетком маја то је још увек "гомила бијелих, жутих, зелених картона... у шкатуљи", а 3. јула 1903. Јиречек шаље Богишићу свој "оглед мојег индекса"¹²³. Богишић је на тај оглед сигурно имао примедби, јер у новембру исте године Јиречек му пише да је посао право у штампарију нови индекс *nominum et verborum*, с обзиром да није више било времена да га пошаље прво у Париз, а уколико буде Богишић имао примедбу, могу се исправке учинити у коректури¹²⁴. Текст је ускоро после тога и сложен, па Јиречек 17. децембра обавештава Богишића да је на отиску било много грешака и зато га је са исправкама вратио у Загреб, а Богишићу да му је драго што је задовољан индексом, али он, Јиречек, није задовољан.¹²⁶

Састављање хронолошких таблица, на којима би био преглед имена дубровачких кнезова за чије су владавине доношене измене и допуне

¹¹⁷ Јиречеково писмо од 21. јануара 1904. године. бр. 139.

¹¹⁸ Јиречеково писмо бр. 139 од 21.1.1904. и последња исправка на стр. 465 - у издању Дубровачког статута.

¹¹⁹ Јиречеково писмо од 23. јануара 1904. године (бр. 140) и одштампана напомена на стр. 466 ("Исправке и допуне" уз стр. 414) (прва допуна).

¹²⁰ Јиречеково писмо од 28. децембра 1900 (бр. 22) које почиње честиткама за Нову годину и за ново stoleће.

¹²¹ Јиречекова писма од 8. јуна 1901. (писмо бр. 35) и од 18. новембра 1902. године (бр. 67).

¹²² Јиречекова писма бр. 80 од 2. марта и бр. 81 од 15. марта 1903. Затим писмо бр. 89 од 20. априла те године.

¹²³ Јиречекова писма бр. 91 од 1. маја и бр. 101 од 3. јула 1903.

¹²⁴ Јиречекова карта од 21. новембра 1903. (бр. 126) у којој јавља да га Смичиклас пожурује, па је послао у штампарију Гундулићеве маргиналије и свој индекс.

¹²⁵ Јиречеково писмо бр. 132 од 17.12. 1903.

¹²⁶ Јиречеково писмо од 21. јануара 1904. (бр. 139) под тачком 4.

Статута, са подацима о годинама у којима су били на власти и навођењем бројева књиге и главе Статута који су мењани, предложио је Јиречек почетком јуна 1901. године и знатно доцније их је и саставио¹²⁷. За израду таблица Јиречек се служио глосама писаним уз рукописе Статута В и С и дубровачком архивском грађом, што је и навео у примедби уз објављени текст. У почетку је мислио да таблице састави само за период од 1272. до 1358. године, но с обзиром да је и по одласку задњег млетачког кнеза било доста промена, проширио је таблице и на каснији период, означавајући са В) и С) прегледе доцнијих промена. У том наставку наведени су само датуми измена и упућивање на књиге и главе Статута, а имена ректора наведена су само неколико пута.

Текст хронолошких таблица био је готов крајем фебруара 1903. године, па је у марту Јиречек послао Богишићу на увид само онај део текста који садржи промене извршене после 1358. године, скрећући му пажњу на њихов број.¹²⁸

IV

12. Предговор, који, као што је овде већ поменуто, својим највећим делом представља значајну историјско-правну студију, важних података и научних открића, писао је Богишић. Јиречек је при томе толико активно учествовао и у овом делу њиховог посла, прикупљању података и предлога у вези са садржином и формом предговора да може рећи да је и он аутор тог текста. Богишић је то коауторство и исказао, употребљавајући доследно прво лице множине свуда где је реч о писцу предговора, а још више тиме што су обојица његови потписници.

Богишић је о предговору размишљао током 1901. године, правио је белешке о његовом садржају, композицији, језику и форми и договарао се о тим питањима са Јиречеком¹²⁹. Када је у пролеће 1903. год-

¹²⁷ Израду хронолошких таблица Јиречек је најавио у већ помињаном писму бр. 35 од 8. јуна 1901. године: "Као други, *additamentum* хтио бих саставити и хронолошку таблицу: имена кнезова 1272-1358..." Оно доказује да је састављање ових таблица Јиречекова замисао. Хронолошке таблице Јиречек помиње у октобру 1901 (преписка Ј./Б. бр. 43) - види примедбу овде напред бр. 39. У њиховој преписци се оне после тога не помињу све до 2. марта 1903. године.

¹²⁸ Јиречекова карта од 2. марта (бр. 80) у којој јавља Богишићу да су хронолошке таблице готове и писмо бр. 81 у коме каже: "Додајем и извод из *tabula chronologica*. Јасно се види колико се додало г. 1358..."

¹²⁹ Предговор се у нашој грађи први пут помиње у цитираним белешкама које је Богишић сачинио у Паризу 9. фебруара 1901. пред одлазак на пут и 18. фебруара после састанка са Јиречеком. Затим се у фонду Статута 1) налазе Богишићевом руком писане и са 14. јуном датиране "биљешке које могу служити за предговор које чиним правећи коректуре." Богишићевом руком писане белешке налазе се и у материјалу датираном са 13. октобром 1901. у фасцикли преписке Ј./Б. под бр. 43. Најзад, разне белешке и концепт за предговор налазе у фонду "Статут", V/3.

ине почео и да га пише, сарадња са Жиречеком на изради овога текста постала је интензивна, прво о начелним питањима, а затим и о поједино-стима при писању сваке главе предговора. Жиречек му у марту те године јавља да је примио "опширне белешке" о предговору и да се слаже са свим тачкама. Почетком априла јавља да је примио "нацрт садржине" и крајем априла да се не слаже да буду два предговора, јер се плаши понављања¹³⁰. У мају Жиречек најављује Богишићу да ће му послати опширно писмо о предговору, које му и шаље 19. јуна¹³¹. Богишић је одлучио да излагање подели на шест поглавља, који на Жиречекову интервенцију немају наслова, већ је при врху сваке десне странице одштампаног текста кратко написано што је садржина те и претходне странице.¹³¹ Овде ћемо сажето приказати у чему је био допринос Жиречеков при састављању текста за сваку од ових шест глава предговора.

13. За прву главу, у којој је реч о дубровачком законодавству и о дубровачким правницима, Жиречек је послао Богишићу податке о реформацијама, о статутима Стона, Ластова и Мљета¹³² и о правнику Марину Тудишићу¹³³. Као највећи допринос може се оценити Жиречеково откриће да је постојао кривични закон донет у време кнеза Јована Тиопола, о коме је овде већ писано.

Друга глава предговора посвећена је самом Дубровачком статуту, и његовој садржини, језику, добу и кнезу Марку Јустинијану за чије владавине је Статут донет. Податке о Марку Јустинијану (стр. XVIII предговора) прикупио је Жиречек¹³⁴. Анализа статутарних одредаба, његова генеза и однос према обичајном праву и упоредно-правна разматрања, што је написано у трећој глави предговора, у целини су дело Богишића. Жиречек му је помогао у толико што му је прибавио библиографске податке о поморском праву у Византији.¹³⁵

¹³⁰ Преписка Ј./Б. писма бр. 84. од 27. марта 1903. године, бр. 85 од 9 априла и бр. 89 (карта) од 20. априла.

¹³¹ У карти од 1. маја 1903. Жиречек најављује Богишићу да ће му "писати опширно за предговор" (преписка Ј./Б. бр. 91), а у писму од 19. јуна му на три странице даје податке за које је сматрао да их треба користити при изради предговора (бр. 99).

¹³² Жиречек 8.10.1903. шаље Богишићу препис исписа из Стонског статута (писмо бр. 113), а 6.11. јавља да је рукопис Стонског статута из 1406. године (писмо бр. 123; затим 10.12. јавља да тражи у дворској библиотеци Мљетски и Ластовски статут (п. 130), које је "пре 55 година издао Wenzel", а није навео по ком рукопису. Жиречек је контролисао и све библиографске податке из предговора, о чему обавештава Богишића 1. децембра 1903. писмо бр. 129.

¹³³ Податке о Марину Тудишићу Жиречек је послао Богишићу те, 17. II 1904. (писмо бр. 146), када је то поглавље било већ одавно готово и преведено, али не и одштампан, па је Жиречек накнадно допунио тај део текста и главе предговора (стр. XI).

¹³⁴ Жиречеково писмо бр. 129 од 1.12. 1903.

¹³⁵ Писмо бр. 99 од 13.6. 1903.

Око садржине четврте главе предговора било је размимоилажења. Јиречек је приказао измене и допуне Статута у хронолошким таблицама и сматрао је да не треба о томе поново писати у предговору.¹³⁶ Богишић је ипак остао при својој замисли и описао је те промене нешто опширнија, уз разматрање законодавног рада на изменама Статута после 1358. године, а позивајући се и на хронолошке таблице.

Пета глава, посвећена животу и раду Франа Гундулића, најобимнија је (стр. XXVIII-XLII) и причињавала је ауторима највише тешкоће. Она је писана на основу дужег истраживања архивског материјала, проучавања свих Гундулићевих текстова и врло оскудне литературе, при чему је за њихов проблем најзначајнију књигу Јиречек нашао тек када су истраживања већ била при крају. Радове овог врсног ренесансног правника описао је Богишић, служећи се библиографским подацима које даје Seraphinus de Serva, у својој "Bibliotheca Ragusina" и рукописима свих дубровачких законодавних зборника које је Гундулић обрадио. Далеко теже било је изнаћи податке о његовом животу.

Највећу тешкоћу причињавала је Гундулићева идентификација. Дубровачки биографи XVIII века, међу њима први Serva, бележе да је аутор научног апарата уз дубровачке законе поклисар из XVI века Franciscus Marini de Gondola и то име пише и на свим рукописима Статута редакције Е новијег датума, као и на рукописима Зелене и Жуте књиге из XVIII века. У старијим рукописима Статута редакције Е пише само Franciscus de Gondola, дубровачки патрициј. Педантни какви су били и Богишић и Јиречек, они су одмах одлучили да у дубровачком архиву пронађу што више биографских података о Гундулићу и, уочивши ову разлику у имену, утврде одакле потиче и да ли се ради о истом лицу. Овај део посла преузео је Јиречек и он је и написао највећи део пете главе предговора. Мада је у предговору указано на проблеме који су постојали око идентификације Франа Гундулића и његовог животописа, преписка Јиречек-Богишић открива занимљиве појединости о том тешком путу који су прешли док нису дошли до потребних сазнања; због тога ћемо укратко изложити ток обављених истраживања.

Јиречек је своја истраживања вршио уз помоћ дубровачких професора и архивара Јосипа Гелшића и Милорада Мединија. У лето 1903. он је послао Мединију податке о Гундулићу и замолио га да из књиге "Specchio del Maggior Consiglio" испише податке о Франи Мариновом Гундулићу¹³⁷. Медини је прво сам, а затим уз помоћ Гелчића, тражио по тој и по другим књигама и утврдили су да у времену од 1500. до 1600. године нема Фране Мариновог Гундулића¹³⁸. Гелчић је тражио даље и

¹³⁶ Карта бр. 89 од 20. априла 1903.

¹³⁷ Преписка Ј./Б. бр. 109, карта од 20.08. 1903. године.

¹³⁸ Карта бр. 112 од 25. септембра. Јиречек додаје: "Не спада ли добро Фрањо у XVII вијек, а не у XVI камо га стављају биографи?"

пронашао тестамент Franciscusa Marini de Gondola из 1687. године у коме он своје вредне рукописе Статута, Зелене и Жуте књиге и Реформација оставља своме пријатељу, па је на основу тога закључио да је то аутор обраде дубровачких закона, а да су хроничари погрешили стављајући га у XVI век.¹³⁹ Гелчић је ово своје "откриће" ускоро после тога и објавио у прилозима уз Рацијеву "La storia di Ragusa" коју је управо тада објавио¹⁴⁰. Јиречек, напротив, одмах је уочио да тај Фране Маринов Гундулић, који је умро са 23 године; није имао времена да буде поклисар и да напише толико много радова.¹⁴¹

Одмах после тога Јиречек је изнео претпоставку да су преписивачи из XVIII века побркали Франу Гундулића, поклисара и правника, који је умро 1589. године са Франом Мариновим Гундулићем, кога је открио Гелчић, јер су обојица имали рукописе свих законодавних зборника дубровачких. Од три Франа Гундулића, које има у својим исписима, Јиречек мисли да је "њихов" управо тај Franciscus Francisci de Gondola који је умро 1589.¹⁴² Доцније се показало да је ова Јиречекова претпоставка била тачна.

Истраживање је настављено - Јиречек је трагао по својим исписима и другом материјалу који је могао набавити, а Медини је у Дубровнику по Јиречековим упутствима прегледао нове изворе. Крајем новембра 1903. Медини је Јиречеку послао препис генеалогичке породице Гундулић¹⁴³. Међутим, Јиречек није био задовољан подацима које му је послао Медини. За "арбор" каже да је неупотребљив без друге архивске грађе¹⁴⁴, а затим пише да "оно што је послао Медини не служи много. Генеалогичка је chaos".¹⁴⁵

У међувремену су из Академије пожуривали Јиречека да што пре достави штампарији текст предговора, па је зато 15. децембра предло-

¹³⁹ Гелчићева писма од 7. и 8. септембра, чији су се преписи налазе у преписци Ј./Б. под бр. 111 Јиречек је нашао тек по повратку у Беч почетком октобра - карта бр. 115 од 4.10.1903.

¹⁴⁰ Карта Јиречекова од 17. јануара 1904. бр. 138: "У appendixu p. 264: 1687 muore Francisco di Marini Gondola nel eta di 23 anni" аутор коментара и сумарија свих дубровачких закона! На крају додаје Јиречек: "Гелчић је свакако... vir... confusionis primi ordinis".

¹⁴¹ У цитираној карти бр. 115 од 4.10.1903.

¹⁴² Писмо бр. 113 од 8. октобра 1903.

¹⁴³ Јиречек је прво тражио од Мединија да му на "арбору" тражи Франу Маринова, па пошто Медини није ништа нашао (писмо Јиречеково бр. 118 од 13.10.1903), Јиречек јавља да ће тражити од њега препис целог стабла Гундулићевог (писмо бр. 119 од 15.10), а 30. новембра пише да му је Медини послао генеалогичку Гундулића (карта. бр. 127). Она се данас налази у Богишићевом Архиву у Цавтату на крају фасцикле са преписком Ј./Б.

¹⁴⁴ Писмо бр. 131. од 15.12.1903.

¹⁴⁵ Писмо бр. 134 од 23.12.1903. у коме додаје: "Ја бих у по дана из Cons.Rogatorum све имао, али је Дубровник далеко".

жио Богишићу да у предговору наведу само неколико података о животу Гундулићевом, а касније могу написати посебан рад о њему.¹⁴⁶ Богишић је, изгледа, пристао, јер после осам дана Јиречек потврђује да је примио његово писмо "са главом V предговора".¹⁴⁷ Ипак нису журили да тај текст пошаљу у штампарију, већ је Јиречек трагао даље. Већ 9. јануара 1904. био је сигуран да је "наш Франо" поклицар Franciscus Francisci de Gondola, коме се очево име не пише да би се избегло понављање¹⁴⁸. У истом писму саопштава Богишићу доста података о том Франи Гундулићу, пријатељу Динка Рањине, поклицару и врсном правнику. Током јануара Јиречек је прикупио и друге податке¹⁴⁹. Богишић је у међувремену довршио VI главу предговора¹⁵⁰ и на Јиречеков захтев пронашао у индексу Жуте књиге податке о судском процесу против Кабоге, који је био оптужио Гундулића за издају домовине.¹⁵¹

Јиречек је био већ скоро завршио своја истраживања када је наишао на књигу, објављену три године раније, у којој је доказан идентитет Франа Гундулића. Јиречек 2. фебруара 1904. пише Богишићу да је у књизи А. Јенсона, "Gundulić und sein Osman" на стр. 78-81 доказано да су дубровачки биографи погрешили, да је поклицар и правник био Фране Франциска Гундулића, који је умро 1589. године и да је у књизи одштампан и његов тестамент из 1588. године¹⁵². Два дана касније Јиречек је послао Богишићу "концепт прве половине главе V", обавештавајући га да је ту целу главу "још једном прерадио"¹⁵³. Десило се, дакле, да је проблем идентификације Франа Гундулића, који им је задавао тешкоће, већ био решен, а да они то нису знали. Међутим, Јиречек је написао сасвим нову и разрађенију аргументацију у доказивању да је дубровачке законске споменике обрадио исти правник, Фране Гундулић (стр. XXXIX предговора).

Пета глава предговора завршава се текстом Симона Бенеша "De origine iuris iudicarii..." из његове у рукопису сачуване књиге "Praxis iudicarii" писане 1581. године. Објављивање овог текста предложио је Богишић, а на крај пете главе предговора сместио га је Јиречек¹⁵⁴,

¹⁴⁶ У писму бр. 131 од 15.12.1903.

¹⁴⁷ Писмо бр. 134 од 23.12.1903.

¹⁴⁸ Писмо бр. 136 од 9. јануара 1904.

¹⁴⁹ Писмо бр. 139 од 21. јануара: "О Гундулићу скупио доста"...

¹⁵⁰ Карта бр. 137 од 16. јануара 1904 коју завршава речима: "Медини није нашао ништа."

¹⁵¹ Писмо бр. 140 од 23. јануара у коме Јиречек моли Богишића на податке о Гундулићевом противнику у великом судском процесу по повратку његовом из Рима.

¹⁵² Писмо бр. 142 од 2.2. 1904.

¹⁵³ Писмо бр. 143 од 4.2. 1904.

¹⁵⁴ Писмо Јиречеково од 23. фебруара 1904. које се налази у фонду Статут, V₂. Јиречек пише да се слаже да је Бенеша предговор занимљив и да га треба објавити, али је касно да се ставља у прву главу предговора, а на крају пете је и боље, јер омогућава "да се уравни начин ових двају писаца".

који је написао и објашњење зашто Гундулић нигде не помиње Бенешића.

И у шесту главу предговора Богишић је унео неколико података које му је дао Жиречек. Међу њима је најзначајнији списак дубровачких патриција који су поседовали рукописе Статута и 27. и 28. октобра 1358. донели их у дубровачку канцеларију да би се у њих убележиле исправке после одласка Млечана и нове одредбе.¹⁵⁵ Жиречек је уочио и да је писар рукописа В био странац (стр. XLVII предговора)¹⁵⁶. Датирање рукописа В је такође Жиречеково. Они се око тога нису слагали, па је Жиречек приликом превођења шесте главе предговора додао да Богишић мисли да је рукопис из XV века, што је и објавио у "Писаним законима на словенском југу", док Жиречек сматра да је писан између 1342. и 1358. године¹⁵⁷. У одштампаном тексту предговора остало је само Жиречеково датирање, сигурно на интервенцију Богишића. При превођењу те главе Жиречек је унео неке ситније допуне које се односе на ортографију рукописа.¹⁵⁸

Почетак VII главе предговора и неке пасусе на крају написао је Жиречек, и то одмах на латинском¹⁵⁹. Када је у априлу 1904. године вршио коректуре табака са петом и шестом главом предговора, Жиречек је на Богишићев захтев додао да рукопис В није рукопис првобитне редакције, а на своју иницијативу изоставио је неке детаље о рукописима Е и у седму главу дописао да Богишић због заузетости другим пословима дуго година није стигао да изда Дубровачки статут¹⁶⁰.

14. Жиречек је водио рачуна и о форми предговора, као уосталом и о форми целе књиге. Он је стално давао упутства штампарији када која слова да употребе, некад по договору са Богишићем, а у другим случајевима само обавештавајући Богишића шта је наложио штампарији.^{160a}

Фотографије рукописа В (ф. 33a) и С (ф. 40a) на странама XLIV и LI предговора такође су Жиречеково дело. Он је још децембра 1900. писао Богишићу да намерава да их учини¹⁶¹, снимање је извршено у про-

¹⁵⁵ Карта бр. 69 од 16. децембра 1902. - Стр. XLIII и XLIII предговора.

¹⁵⁶ Он о овоме пише још 1901. године, писмо бр. 34 без датума и затим 4. јануара 1903, писмо бр. 73.

¹⁵⁷ О датуму рукописа В они су расправљали много раније, тако и у цит. писму из 1901. без датума, бр. 34, а о свом додатку Жиречек јавља 17. фебруара 1904. у писму бр. 146.

¹⁵⁸ Писмо бр. 146 од 17. фебруара 1904.

¹⁵⁹ Исто писмо.

¹⁶⁰ Писмо бр. 156 од 26. априла 1904 и 157 од 29. априла.

^{160a} Жиречек се често и љутио због проблема око величине слова које је имао са штампаријом. Тако 4. јуна 1901. (карта бр. 33) он се жали што штампарија нема довољно слова која они траже, а 30. априла 1904. (писмо бр. 158) љут је што су ставили велика слова тамо где је требало "мала italicus".

¹⁶¹ Писмо бр. 22 од 28. децембра 1900. године.

леће 1901. док су рукописи били код Јиречека¹⁶², а према Богишићевом савету објављена је само по једна фотографија из сваког рукописа.¹⁶³

Текст предговора на латински превео је Јиречек. Богишић је одувек сматрао да сви текстови у издању Дубровачког статута буду на латинском и на томе је инсистирао још за време преговора са ЈАЗУ посредством Косте Војновића. Смичиклас у почетку није хтео да и предговор буде на латинском¹⁶⁴, али је доцније пристао и на тај Богишићев захтев. Првобитно је било договорено да се превод предговора повери неком класичном филологу, али пошто Јиречек није успео да нађе преводиоца, одлучио је да тај посао обави сам¹⁶⁵. Јиречеком превод контролисао је и исправљао његов пријатељ, професор класичне филологије Е. Хаулер¹⁶⁶.

15. Јиречек је сам, без договарања са Богишићем, и то изгледа одмах на латинском, написао и *Addenda et corrigenda*¹⁶⁷ и садржај књиге, *Summa rerum omnium*¹⁶⁸. Бринуо се о спољној опреми књиге, њеном наслову, који је предложио Богишић, а он уз Богишићеву сагласност додао да је то *editio princeps*¹⁶⁹, о изгледу првог примерка итд.

У фебруару 1904. дошло је до поновног застоја у штампарии, јер су обуставили слагање чекајући текст предговора¹⁷⁰, али није дуго трајао, јер је предговор већ у априлу био сложен¹⁷¹. О последњим коректурама на које је Јиречек (а не више Богишић) ставио *imprimatur* он пише 6. јуна 1904. године¹⁷². Штампање књиге завршено је у другој половини јуна, те 24. јуна 1904. Јиречек јавља Богишићу да је примио поштанску

¹⁶² Писмо од 24. јула 1901. у фонду Статут, V/2.

¹⁶³ Писмо бр. 125 од 11.11. 1903. у коме Јиречек јавља да ће Академија преузети трошкове објављивања фотографија, и писмо бр. 130 од 10.12. 1903. у коме пита Богишића да ли да објави по једну или по две фотографије из сваког рукописа.

¹⁶⁴ О предговорима са Смичикласом сведочи карта од 26. априла 1901, у којој Јиречек јавља да ће обавестити Смичикласа да ће "латински бити само *исход* хрватског" и да ће му навести примере двојезичних предговора. Две године касније Јиречек пише: "О предговору смо се договорили да буде латински, остајете ли при томе?" Писмо бр. 86 од 9. априла 1903.

¹⁶⁵ Карта без датума, под бр. 128, писана латински. Јиречек веселим тоном саопштава да није нашао преводиоца и да зато "*ipse ad hoc opus aggressus sum*".

¹⁶⁶ На разним местима се спомиње: V/2, Статут, писма бр. 127 од 30.11.1903. бр. 143 од 4.2.1904. и друга.

¹⁶⁷ Јиречекова писма бр. 161 од 9. маја 1904. (бр. 160) и од 1. марта 1904. које се налази под бр. 12 у фонду Статут, V/2.

¹⁶⁸ Јиречеково писмо бр. 161 од 9. маја 1904.

¹⁶⁹ У писму од 26.10.1901. Јиречек предлаже да се дода да је то *editio princeps* (писмо бр. 40); о наслову књиге в. писмо од 23.2.1904. у фонду Статут V/2.

¹⁷⁰ Цит. писмо од 23.2.1904. у фонду Статут, V/2.

¹⁷¹ Карта бр. 154 од 15. априла 1904. године: Јиречек је добио "читав офсет предговора, лоше урађен, када се преломи на табакe мора коректура од речи до речи...".

¹⁷² Писмо бр. 165, од 6. јуна 1904.

дознаку на 32 примерка, односно седам пакета Дубровачког статута¹⁷³. У истом писму шаље непотпун списак адресата којима намерава да пошаље књигу; ту су Јагић, Јагићев семинар, Чешки Музеум, Бечка Академија наука, Стојан Новаковић (у Петрограду), Бобчев (у Софији) и други.

Овај велики посао био је коначно завршен. После мучне преписке са ЈАЗУ о финансијским питањима, која је вођена од фебруара до средине јуна 1904. године.¹⁷⁴ Јиречек је добио писмо у коме га Академија обавештава да је "на Скупној сједници" одржаној 8.6.1904. одлучено да се плати за књигу "Дубровачки статут" 60 круна по табаку, а "господа редактори" нека то раздијеле како нађу за сходно.¹⁷⁵ Они су хонорар поделили на два једнака дела, а осим тога Богишић је добио 33, а Јиречек 32 бесплатна примерка књиге.

V

16. Из можда нешто преопширних излагања о Богишићевом и Јиречековом раду на издавању Дубровачког статута мислимо да се ипак могу извући јасни општи закључци.

Несумњиво је да је овим издавачким подухватом руководио В. Богишић, који га је деценијама носио у себи и сада води до краја. К. Јиречек је од помоћника који ће обављати "техничке радње", како је то у почетку речено, одмах постао сарадник, који додуше увек тражи и поштује Богишићево мишљење, али има и сам доста иницијативе. Док је Богишићев допринос био пре свега у идејама и у ономе што је већ раније био припремио, већину мукотрпног посла обавио је Јиречек, али је и он својим идејама и научним открићима допринео квалитету ове књиге. Поред тога, Богишић је био правник, са знањима која су неопходна при издавању правних споменика, док је Јиречек уложио своје огромно знање, стрпљење и педантност великог историчара. Када се све то стави на вагу, исправна је она коју су, на иницијативу Богишића, сами дали: издање Дубровачког статута је њихово заједничко дело.

Од свега у томе раду је можда веома важно и то, што је њихов однос, који је и раније био изванредан, прерастао у искрено и дубоко пријатељство. Они су наставили да се дописују до Богишићеве смрти, нешто

¹⁷³ Писмо бр. 167 од 24. јуна 1904.

¹⁷⁴ Прво је Јиречеково писмо Богишићу од 8. марта 1904. у коме се жали на писмо које је добио од Смичикласа, који пита колико да плати Јиречеку, а колико Богишићу. Јиречек изјављује да ће се одрећи хонорара "само да неимам никаквог посла са касом ЈАЗУ". О питању хонорара и преписци са Смичикласом реч је о писмима од 21. марта (бр. 150), 6. априла (бр. 153), 16. априла (бр. 156), у карти од 4. маја (бр. 159) и писму од 6. јуна (бр. 165).

¹⁷⁵ Писмо бр. 166 од 16. јуна; пошто је репродуковано писмо ЈАЗУ, Јиречек је уз ироничне напомене написао Богишићу колико износи укупна сума за 33 табака.

проређеним темпом, али без дужих прекида. Нове пројекте, које су један другоме наговештавали, нису више имали времена да остваре. Издавање дубровачких Реформација Јиречек је предлагао још крајем 1900. године, а Богишић одмах пошто је Статут био готов¹⁷⁶. Јиречек 1907. пише да је Православни факултет у Загребу заинтересован да издаје статуте далматинских градова¹⁷⁷, но и тај наговештај није имао наставка.

Из 1908. године постоје четири Јиречекове карте. У другој га пита: "сјећате ли се нове године по старом календару", а у последњој, која је од 7. марта, објашњава Богишићу зашто му није послао нека издања Матице Српске.¹⁷⁸

Dr. Jelena Danilović

WORK OF VALTAZAR BOGIŠIĆ AND KONSTANTIN JIREČEK ON PUBLISHING OF DUBROVNIK'S STATUTE

Summary

Dubrovnik's Statute is one of extraordinary historical-legal documents which has been rising scientific cuorisity of many researchers since its first publishing in 1727 to more recent times. The text reveals the work of two outstanding experts - historian Konstantin Jireček and lawyer Valtazar Bogišić on preparation of Dubrovnik's Statute and its critical publishing in 1904. Two esteemed scientists professionally complemented each other explaining even the smallest detail regarding the analysis of this document. Synthetic foreword to this edition is in fact a summarised study on Dubrovnik's law. The bibliographical data on sources of Dubrovnik's law until the 19h century have also been presented, as well as the analysis of Statute's regulations and their relation with the common law. Their conclusion is unequivocal: these two distinguished persons complemented each other by their work, therefore, every isolated observing of their joint work would bear the danger that the effect of one of them could be over estimated and of another one unjustly under estimated. In that respect this joint work is didactic also for its methodological meaning.

¹⁷⁶ Јиречек помиње да треба ићи даље и издати и Реформације још у писму од 30.11. 1900. (бр. 21). Богишић је марта 1905, забиљежио: Данас... шаљем К. Јиречеку пријепис који учиних по оригиналу који се чува у суду у Дубровнику још под више од двадесетак година. Та пошиљка потраћена је овим писмом... Наслов је: Евентуално издати са Јиречеком закони Дубр. Reformationes. Ова белешка је у фонду: Статут, V/ 8, бр. 11.

¹⁷⁷ Карта бр. 199 од 3. октобра 1906. године.

¹⁷⁸ То су карте, бр. 210, затим 211 од 18. јануара где га подсећа на Нову годину, 209, и последња бр. 212 од 7. марта 1908.